

לחילוקי ההלכות והמנהגים בסדר אמירתה של ברכת כוהנים¹

- א. מבוא
- ב. הזמנת הכוהנים
- ג. למקורה של ההקראה לכוהנים
- ד. הקראת המילה "יברכך"
- ה. סיכום

א. מבוא

הלכה רווחת בישראל שאין הכוהנים מברכים את העם עד שיקראו לפניהם 'כוהנים'². בחלק מקהילות ישראל אנו מוצאים שהשליח ציבור משלב את הקריאה 'כוהנים' בתפילה קצרה: "א-לוהינו וא-לוהי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת בתורה הכתובה על ידי משה עבדך האמורה מפי אהרן ובניו **כוהנים**³ עם קדושך כאמור"⁴. אך קודם שמברכים את ברכת כוהנים, מברכים הם ברכת המצוות: "אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וציונו לברך את עמו ישראל באהבה"⁵. ברכת הכוהנים לא נאמרת כשאר הברכות, אלא מקריאים להם מילה במילה.⁶

-
1. מאמר זה הוא חלק ממאמרי שפורסם בסידרא טז (תש"ס), הוצאת אוניברסיטת בר אילן, עמ' 58-33. במאמר זה באו תוספות אחדות.
 2. ש"ע או"ח קכ"ח, י.
 3. כל ההדגשות במאמר זה הן שלי.
 4. וואלף היידנהיים, סידור שפת אמת, רעדעלהיים, תרמ"ב, עמ' 100; יעקב עמדין בן צבי, סידור בית יעקב, למברג, תרס"ד, עמ' 73; זליגמן בר, סידור עבודת ישראל, ברלין, תרצ"ז, עמ' 102; סידור השל"ה השלם – שער השמים, ירושלים, תשנ"ח, עמ' שצו.
 5. ש"ע שם, סע' יא.
 6. ש"ע שם, סע' יג.

מאמרנו יעסוק בהשתלשלותם של שלושה עניינים: א. הזמנת הכוהנים. ב. מקורה של ההקראה לכוהנים. ג. סדר הקראת ברכת כוהנים.

ב. הזמנת הכוהנים

הזמנת הכוהנים, היא היא המחייבת את הכוהנים לברך את העם.⁷ אין הכוהנים חייבים לשאת כפיהם אלא כשמזמינים אותם לברך.⁸ בתלמוד לא נאמר מי מזמינם אלא רק שיש להזמין כשהם שניים. וז"ל הבבלי סוטה לח ע"א:

7. למסקנה זו הגיע ר' יצחק ב"ר משה מוינה, אור זרוע חלק ב, סי' תיא:
פירש ר"ת, דאין כהן חייב לשאת את כפיו אלא כשאומרים לו הציבור, כדאמרינן בספרי "אמור להם מלמד שהחזן אומר להם" ... ובתרגום בבלי שהוא מיושר: "אמור להם" – "כדימרון להון". והכי משמע פשטא דקרא, כשיאמרו להם לברכם יברכו אותם ואז אם מונעים עצמם עוברים בג' עשה.
כוונתו לדברי הבבלי סוטה לח ע"ב:
ואמר ר' יהושע בן לוי: כל כהן שאינו עולה לדוכן, עובר בשלשה עשה: "כה תברכו", "אמור להם", "ושמו את שמ".
תימוכין לדבריו מצא האור זרוע בתלמוד ירושלמי ברכות ה', ד, ט ע"ד:
רבי יודה בן פזי בשם רבי אלעזר: כל כהן שהוא עומד בבית הכנסת ואינו נושא את כפיו עובר בעשה. רבי יודה בן פזי כד הוה תשיש הוה חזיק רישיה וקאים ליה אחורי עמודא.
רבי אלעזר נפיק ליה לברא.

התנהגותם של חכמים אלה מלמדת אותנו, שכאשר אדם איננו יכול לעלות לדוכן כגון שתשש כוחו, אם יסלק עצמו אחורי העמוד או יצא מבית הכנסת לא יעבור בעשה, משום "שאינו בכלל אותם הכהנים שאומר החזן להם לברך כיון דסליק אחורי עמודא מסתמא אין דעת החזן עליו ואינו עובר בעשה" (אור זרוע, שם). ראייה זו מן הירושלמי שנסתייע בה האור זרוע, שימשה סעד אף למאירי לסוגיית מגילה (בית הבחירה על מסכת מגילה, מהדורת הרש"ר, ירושלים, תשכ"ח, עמ' פב), ולדעתו אם אין הציבור (שליח ציבור הרי הוא כציבור) מצווים את הכוהנים לברך את העם, הם אינם חייבים בכך. אך לפי דברינו קשה, מדוע כוהנים שאינם רוצים לעלות לדוכן הולכים חוץ לבית הכנסת קודם רצה, ואינם חוזרים לבית הכנסת עד לאחר ברכת כוהנים. הרי רשאים הם לחזור ולהיכנס מיד לאחר שקרא החזן 'כוהנים'? על שאלה זו ענה רבי יוסף בן משה (בווריה, 1423-1490. רבו המובהק היה ר' ישראל איסרליין) בספרו לקט יושר, מהדורת פריימן, א, ברלין, תרס"ג, אר"ח, עמוד 27:

אמנם נראה למצוא טעם למה נהגו הכהנים שלא לחזור עד אחר ברכת [ה]כהנים? משום דאמר בפ' ואלו נאמרינן: "אמר ריב"ל: כל כהן שאינו עולה לדוכן עובר בג' עשה. רב אמר אף חוששין שמא בן גרושה או בן חלוצה הוא" ... מ"מ כיון דחייש תלמודא לפגם כהונה, [משום] (ב)הכי נוהגים הכהנים סלסול בעצמם שלא לכנס כל שעה שהכהנים מברכים, כדי שלא יחשבו עליהן שהן פגומין, ולכך אין עולין ומברכין.

לחילוקי ההלכות והמנהגים בסדר אמירתה של ברכת כוהנים

אמר אביי, נקטינן: לשנים קורא 'כהנים', ולא' אינו קורא 'כהן', שנא': "אמור להם" – לשנים.⁹

כלומר, אין חיוב לכוהנים לעלות אלא אם היו בבית הכנסת בשעה שהחזן קרא 'כוהנים'. ומעשים בכל יום שהכוהנים חוזרים רק לאחר שסיימו לחלוטין ברכת כוהנים, זהו משום שנהגו סלסול וחומרה בעצמם כדי שלא יחשבו עליהם שהם פגומים כגון בני גרושה או חלוצה. וכדבריו אכן נפסק בשו"ע או"ח קכ"ח, ד.

8. לפי זה יובן המנהג בבתי הכנסת בג'ר'בא בהם זכות קריאת 'כוהנים' לא שמורה לשליח ציבור אלא נמכרת למי שמרבה במחירה, כי בשל קריאתו בירכו הכוהנים את העם. (ראה: הרב שושן הכהן, קונטרס גאולי הכהונה, עמ' תקפז, מערכת נ סעיף ד. נמצא בסוף הספר: ברית כהונה, ב, תש"ן). אמנם, בבית כנסת אחד בג'ר'בה הנקרא "אדיג תיא" (ראה: הרב משה כלפון הכהן, ברית כהונה, א, תש"ן, עמ' קז-קח) כל המתפללים היו כוהנים, ולא הזמינו את הכוהנים לעלות לדוכן, כדי שאלה שאינם עולים אלא עונים 'אמן' אחר ברכת הכוהנים לא יעברו על מצוות עשה האמורה בתורה (במדבר ו', כג): "כה תברכו" (ראה: שו"ע או"ח קכ"ח, כה; ר' יעקב חיים סופר, כף החיים, שם, ס"ק קנו). מנהג זה נמשך אף בזמן שהיו בבית הכנסת גם ישראלים. מכיוון שחלק מהכוהנים היו זקנים ומהם חלשים, והדבר קשה שיעלו כולם או שיצאו הרבה חוץ לבית הכנסת בשעת קריאת 'כוהנים', לכן המשיכו בתקנה זו כדי שלא יעברו בעשה אלו שקשה להם לעלות או לצאת.

9. מדברי הבבלי יוצא שאין קוראים לכוהן אחד, והוא מחזיר פניו ומברך מעצמו. אך בירושלמי ברכות ה', ד, ט ע"ד מובאות דעות אמוראים הסוברים שיש לקרוא אף לכוהן אחד: רב נחמן בר יעקב אמר: אם היה כהן אחד – אומר 'כהן', אם היו שנים – אומרים 'כהנים'. אמר רב חסדא: אפילו כהן אחד – אומר 'כהנים', שאינו קורא אלא לשבט. אך בירושלמי גיטין ה', ט, מז ע"ב מובא ההיפך בשם רב חסדא: אמר רב חסדא: אם היה כהן אחד – אומר 'כהן', לשנים – אומר 'כהנים'. ורב הונא אמר: אפילו לאחד או 'כהנים', שאינו קורא אלא השבט, שלא תאמר איש פלוני מגלה עריות ושופך דמים והוא מברכנו, אמר הקב"ה: ומי מברכך, לא אני מברכך? שנאמר: "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם". אך זו לא הסתירה היחידה בדברי רב חסדא. בבבלי סוטה שם אמר רב חסדא: כהן קורא 'כהנים', ואין ישראל קורא 'כהנים', שנאמר: "אמור להם", אמירה משלהם תהא.

כלומר, רק כהן רשאי להזמין את הכוהנים לברך את העם. ואילו בירושלמי גיטין וברכות (שם) אמר רב חסדא שצריך שיהא ישראל.

אשר לסתירה השנייה כתב ר' יצחק אור זרוע (חלק ב, סי' תיא) תשובה משם ר"ת (תשובה שאינה לפנינו) שרב חסדא חזר בו מדבריו בבבלי. אמנם יש ששיערו דתרי רב חסדא הו, ורב חסדא שבבבלי אינו רב חסדא שבירושלמי, ראה: יששכר בער איילינבורג, באר שבע, ורשא, תר"נ, סוטה לח ע"א; ר' חיים בנבשתי, כנסת הגדולה, ליוורנו, תקנ"ב, סי' קכח; גליון הש"ס על הירושלמי ברכות לסוף פ"ה (מהני תרי גיסי הגאונים ר' מרדכי זאב איטינגא ור' יוסף

ושם (לט ע"ב) נאמר:

א"ר זירא א"ר חסדא: אין הקורא רשאי לקרות כהנים עד שיכלה 'אמן' מפי הצבור,
ואין הכהנים רשאים להתחיל בברכה עד שיכלה דיבור מפי הקורא.

בתקופת הגאונים הבינו שהקורא 'כוהנים' ומזמינם לברך הוא שליח הציבור. כך כתבו
רב עמרם גאון¹⁰ ור' שמעון קיירא בעל הלכות גדולות.¹¹ גרסתם בבבלי הייתה: "אין
שליח ציבור רשאי לקרות כהנים...". גם רב סעדיה גאון¹² כתב כי החזן, כלומר שליח
הציבור, קורא אותם ואומר 'כוהנים'.

רש"י ממשיך קו זה של הגאונים, ולדעתו "**הקורא**", כפי הגרסה שלפנינו, הוא
שליח ציבור. דברי ר' זירא בשם רב חסדא המתייחסים לקורא, לכוהנים ולציבור,
מתפרשים כך לפי רש"י:

א. שליח ציבור איננו רשאי לקרות 'כוהנים' עד שיכלה 'אמן' מפי הציבור על ברכת
הודאה.

ב. אין הכהנים רשאים להתחיל בברכת "אשר קדשנו בקדושתו של אהרן..." עד
שהקורא, דהיינו רש"י, יסיים לומר 'כוהנים'.

אולם ר"ת חולק על רש"י וסובר, שאין שליח ציבור יכול לקרות כהנים לדוכן משום
שזה הפסק בתפילה, אלא אחד מן הקהל קוראם:

אומר ר"ת שאין ש"צ יכול לקוראם, דחשיב הפסקה לתפלה אם קוראם, אלא אחד
מבני הקהל קוראם. והא דאמרינן בסוטה (לח ע"א)... לשנים קורא כהנים וכו' לאו
אשליח צבור קאי אלא אחזן כדתניא בספרי (פרשת נשא): "'אמור להם' מלמד שהחזן

שאו). אולם ח' אלבק, מבוא לתלמודים, ירושלים, תשל"ה, עמ' 437, הסתפק בדבר אי הו
תרי רב חסדא. ואכן כבר הוכיח פלורסהיים כי היה רב חסדא אחד, ראה: 'פלורסהיים,
"לתולדות חייו של רב חסדא", סיני עא, תשל"ב, עמ' קכא-קלא. לענ"ד נראה לומר שיש כאן
מסורות הפוכות בשמו של רב חסדא, שהרי הוא לא עלה מימיו לארץ ישראל, וכל דבריו
המופיעים בירושלמי הביאום משמו. כך הסיק ז' פרנקל, מבוא הירושלמי, ברעסלויא, תר"ל,
עמ' צ. וראה עוד שם עמ' מ-מה על דברי אמוראים בבליים בירושלמי וזיכרון אמוראי ארץ
ישראל בבבלי.

10. סדר רב עמרם גאון, מהדורת גולדשמידט, ירושלים, תשל"ב, עמ' לה-לו.
11. מהדורת הילדסהיימר, ירושלים, תשל"ב, עמ' 467. דיון מפורט על מחברו של הספר וזמנו
ראה: א' עפשטיין, מקדמוניות היהודים, ירושלים, תשי"ז, עמ' שעח-תב; ש' אסף, תקופת
הגאונים וספרותה, ירושלים, תשכ"ז, עמ' קפח-קפט.
12. סידור רב סעדיה גאון, מהדורת דודסון אסף ויואל, ירושלים, תש"א, עמ' לט.

לחילוקי ההלכות והמנהגים בסדר אמירתה של ברכת כוהנים

אומר להם אמרו, וחזן לאו היינו שליח צבור, דחזן היינו המתעסק בצרכי ציבור. וכן משמע נמי בסוטה (לט ע"ב) דלאו אשליח צבור קאי, דמעיקרא קאמר "אין כהנים רשאים להתחיל בברכה עד שיכלה הדיבור מפי הקורא", פי' הקורא 'כהנים', ואח"כ אומר "אין שליח צבור רשאי וכו'", משמע דשנים הם.

(תוס' ברכות לד ע"א ד"ה לא יענה)

שתי ראיות יש לר"ת כדי לבסס את טענתו כי הקורא כוהנים הוא החזן, המתעסק בצרכי הציבור, או אחד מבני הקהל ולא העובר לפני התיבה שהוא שליח ציבור: הראשונה – כך כתוב בספרי: ¹³ "ומנין שחזן צריך לומר להם 'אמורו' ת"ל 'אמור להם'". ¹⁴ השנייה – בבבלי סוטה (לט ע"ב) מוזכר שלוש פעמים הביטוי 'שליח ציבור' ובעניין ברכת כוהנים מוזכר הביטוי "הקורא". מכאן ניתן להסיק שהקורא הוא לא שליח ציבור אלא החזן – שמש בית הכנסת המתעסק בצורכי הציבור.

שיטתו של ר"ת מבוארת היטב במחזור ויטרי:

והחזן קורא כהנים ולא שליח ציבור, שלא להפסיק בתפילתו, דבכולהו הילכתא אומר שליח צבור, ולשם אומר חזן, וזהו שמש הכנסת. וכן דרך התלמוד לקרות המתפלל לפני התיבה שליח ציבור, ושמש הכנסת חזן. מפי רבינו יעקב מרמרו. ¹⁵

החזן צריך לומר להם 'אמורו', היינו: כוהנים ברכו את העם, ¹⁶ וזו משמעותה של קריאת 'כוהנים'. חזן כאן איננו שליח ציבור, לדעת ר"ת, אלא המתעסק בצורכי הציבור, ¹⁷ שמש בית הכנסת שאחד מתפקידיו לקרא 'כוהנים', כשם שהיה אומר לעולה

13. מהדורת הורוויץ, ירושלים, תשכ"ו, פסקא לט, עמ' 43.

14. בלשון דומה מאוד מופיע גם במדרש במדבר רבה, מהדורת וילנא, פרשה יא.

15. מחזור ויטרי, מהדורת הורוויץ, ירושלים, תשכ"ג, עמ' 100. רבנו יעקב מרמרו הוא רבנו תם, ראה על כך במבוא למחזור ויטרי, שם, עמ' יא. וכן בראב"ד, תמים דעים, ורשא, תרנ"ז, סי' קסח.

16. כך הביין ר' אברהם בן יצחק מנרבונה, ספר האשכול, א, האלברשטאדט, תרכ"ח, סי' טו עמ' 28.

17. כבר ריב"ן הודה ולא בוש שאיננו יודע מה מוצאה של תיבת 'חזן': "חזן – שמש הקהל ולא שמעתי בו שום משמעות" (מכות כב ע"ב ד"ה חזן. נדפס בתוך פירוש רש"י). בעל הערוך (ערוך השלם, מהדורת קאהוט, ג, ניו יורק, 1955, ערך חזן, עמ' 365-368) פירש שהחזן הוא שליח ציבור. והרא"ש לברכות פ"ה סי' יז השיג על הערוך וכתב דטעות הוא, דחזן הוא המתעסק בצורכי בית הכנסת, וש"צ הוא המוציא את הציבור ידי חובתם בתפילה. וראה מה שכתב ח"י קאהוט שם באריכות רבה להשיג על דברי הערוך, ולדעתו בתקופת המשנה והתלמוד לא היה החזן ש"ץ כי אם שמש של בית כנסת או של בית דין. בבית הכנסת היו לו תפקידים רבים ומגוונים כדברי רש"י (סוטה מ ע"ב ד"ה חזן הכנסת): "להכניס ולהוציא ולהפשיט את התיבה ולהכין הכל". (אמנם המעיין יראה שבבבלי שם לט ע"ב כתוב: "אין שליח צבור רשאי להפשיט

לתורה 'קרא',¹⁸ ובבית הוועד היה אומר 'התחילו'.¹⁹ מסתבר שלפי ר"ת גם מי שאיננו משמש כחזן יכול לקרוא 'כוהנים', ובלבד שלא יהיה שליח הציבור. הוא קרא תיגר על המנהג בזמנו ששליח ציבור קורא 'כוהנים' ואמר: "ואי איישר חילי אבטליניה".²⁰

את התיבה בצבור... משמע ששליח ציבור עושה זאת ולא חזן. אלא שמצאתי בספר האגודה, מהדורת בריזל, ירושלים, תשל"ט, עמ' רז, שהייתה לו גרסה אחרת: "ואין החזן רשאי להפשיט...". וכנראה שזו הגרסה שהייתה לפני רש"י (שם).

כמו כן היה החזן מסייע לקורא בשעת קריאת התורה כדברי התוספתא מגילה, מהדורת ליברמן, ג', כא: "חזן הכנסת העומד לקרות אחד עומד ומחזין לו עד שעה שיקרא". "מחזין" פירושו מסייע, כך משמע מתוס' לבבא בתרא טו ע"א ד"ה שמונה, וכן פירש ש' ליברמן, בתוספתא כפשוטה, ה, עמ' 1198. וכן היה החזן עומד על בימה של עץ בבית הכנסת שבאלכסנדריה (שהתקיים עד מרד היהודים בימי טריינוס 115-118 לספירה) ומניף בסודרים כדי שידעו מתי לענות "אמן", כדברי התוספתא סוכה ד', ו: "ובמה של עץ באמצע, וחזן הכנסת עומד עליה והסודרין בידו, נטל לקרות והלה מניף בסודרין והן עונין 'אמן', על כל ברכה וברכה והלה מניף בסודרין והן עונין 'אמן'".

גם בבית הדין היה החזן משמש כשליח בית דין לחזר אחר חייבי הריגה (ראה: ירושלמי סנהדרין פ"ה ה"ד, כג ע"א), ולהלקות את העברין ברצועה (ראה: תוספתא מכות פ"ה, ה"ג, מהדורת צוקרמנדל, ירושלים, תשל"ל, עמ' 444. וכן במדרש תנאים לדברים כ"ה, ב, מהדורת הופמן). כמו כן חזן מופיע במונח של שומר כאשר מופיע הביטוי 'חזני מתא' = שומרי העיר (בבא מציעא צג ע"ב). על שורש התיבה 'חזן' ראה: י' קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 47-48: "... אשר לשורש התיבה הנדונה אין המצב מחוור. סבורים היו, על יסוד כתיבה של המילה, למשל באיגרות אל עמרנא, שאין כאן אלא שם שנגזר מן השורש המצוי בעברית בצורת 'חזה'. ואכן כך כתב גם ר' אליהו בחור, התשבי, תר"ע, ערך חזן: "שמש הקהל נקרא חזן... לפי שהוא צריך לראות מה הם צרכי הציבור שיעשה המוטל עליו".

18. שהרי בתוספתא מגילה ג', כא, כ"י וינה (עמ' 359), נאמר: "חזן הכנסת לא יקרא עד שיאמרו לו אחרים... שאין אדם מבזבזהו בידיו לעצמו", כלומר אפילו חזן הכנסת שהוא הוא האומר 'קרא' לא יקרא עד שיאמרו לו אחרים. וזה שכתוב בבראשית רבה פ, מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 955: "אפילו חזן הכנסת אינו נוטל סררה לעצמו". לפיכך כתב ר' נתן ב"ר יהודה בספרו המחכים (קראקא, תרס"ט, עמ' 128) בשם הירושלמי (ולפנינו בירושלמי אין זכר מזה): "כל הקורא בתורה ואין אומרים לו 'קרא', דומה לאדם שיש לו בת בגרת, שכל הרוצה ללוקחה – לוקחה". אין אדם יכול לקרא בתורה מעצמו אלא צריך שיקראו לו, כדי שדברי התורה לא יהיו קלים בעיניו. וזאת, לפי ליברמן (תוספתא כפשוטה, ה, עמ' 1196), כוונת התוספתא שהבאנו למעלה: "שאין אדם מבזבז בידיו לעצמו", שאין ראוי לעשות מקריאת התורה שבזזין כל אחד לעצמו, לפי שיותר הוא כבוד התורה כשאינו קורא עד שיאמרו לו אחרים 'קרא'.

19. ירושלמי ברכות ד', א, ז ע"ד.

20. כך כתב המרדכי למגילה סי' תתיז בשם ר"ת בספר הישר. ואולם בספר הישר שלפנינו הדברים אינם נמצאים. וראיתי בחידושי אנשי שם למרדכי מגילה, שם, שכתבו כי מדברי ר"ת "ואי

לחילוקי ההלכות והמנהגים בסדר אמירתה של ברכת כוהנים

טבעי הוא שבדורו של ר"ת תתעורר השאלה כיצד לנהוג – כגאונים ורש"י הסוברים שש"ץ קורא 'כוהנים' או כר"ת הסובר שחזן קורא.

הרמב"ם התייחס בתשובותיו לשאלה מי מזמין את הכוהנים:

בענין ברכת כהנים, ודאי שאם היה הקורא להם 'כהנים' אחר אין בכך כלום, אבל זה לא ראינוהו מעולם ולא שמענו במקום שעושים כן, ובכך הא מילתא אמרינן פוק חזי מה עמא דבר. ודאמרת היכי מפסיק שליח צבור וכו' הואיל ומענין התפלה הוא אינו הפסקה.²¹

לדעת הרמב"ם, אין כל הבדל אם הקורא 'כוהנים' הוא שליח ציבור או אחד מבני הקהל, אבל המנהג במקומו ובזמנו היה ששליח ציבור עשה כן. והרמב"ם מוסיף ומעיד על עצמו, שלא ראה מעולם ולא שמע על מקום שאחד מהקהל קורא 'כוהנים', ולכן צא וראה מה העם נוהג ונהוג.²² אחרי שכך העם נוהג, שש"ץ קורא 'כוהנים', קבע הרמב"ם גם בהלכותיו: "אינן מתחילין לברך עד שיקרא להן שליח ציבור ואומר להן 'כהנים'".²³ גם ר' אברהם בנו של הרמב"ם, כתב: "אם הם שני כהנים ויותר אל יברכו עד אשר יקרא להם שליח ציבור ויאמר 'כהנים'".²⁴ וכן ר' נתנאל בן ישעיה, מחכמי תימן בתחילת המאה הארבע עשרה, כתב בפירושו המדרשי לתורה שהשליח ציבור קורא להם 'כוהנים'.²⁵

-
- איישר חילי אבטליניה" משמע שאפילו הוא עצמו לא נהג כדבריו כי אמר שלו היה לו כוח היה מבטל המנהג, אבל לא ביטלו והמשיך גם הוא להנהיג שהש"ץ יקרא 'כוהנים'. לדעתי, אין הכרח בדברים אלו, והכוונה בדבריו שלו היה לו כוח היה מבטל את מנהגם של אלה שעדיין מחזיקים במנהג שש"ץ קורא 'כוהנים', אבל הוא עצמו הנהיג שש"ץ אינו קורא 'כוהנים'.
21. תשובות הרמב"ם מהדורת בלאו, תשובה רצב.
22. הרמב"ם השתמש בכלל התלמודי: "פוק חזי מאי עמא דבר" (ברכות מה ע"א). כך אנו מוצאים גם בירושלמי פאה פ"ז ה"ה, כ ע"ג: "כל הלכה שהיא רופפת בבית דין ואין את יודע מה טיבה צא וראה מה הציבור נוהג ונהוג". כלומר, כל הלכה שחכמים לא פסקו בה בבירור, כל הלכה שאינה חתוכה, יש למנהג הציבור תוקף של הכרעה.
23. הלכות תפילה ונשיאת כפיים י"ד, ח.
24. ספר המספיק לעובדי השם, מהדורת נ' דנה, רמת גן, תשמ"ט, עמ' 216.
25. מאור האפלה, מהדורת י' קאפח, ירושלים, תשי"ז, עמ' שצח. ומה שכתבו ר' יוסף צוברי בפירושו אמ"ת ויצ"ב לסיפור כנסת הגדולה (תל אביב, תשל"ו, עמ' קעז), וכן בספר דברי שלום חכמים (ספר זכרון להרב שלום יצחק הלוי – ראש רבני יהדות תימן בישראל, ירושלים, תשנ"ג, עמ' רפח), שהחזן קורא ולא שליח הציבור, זהו לפי מנהג שאמי אך אינו מנהג תימן המקורי שנהגו בו מדורי דורות.

אפשר לשער שהשולחן ערוך ילך בעקבות הרמב"ם, שהרי בספר זה יצא ר' משה בן מימון כמנצח את שאר עמודי ההוראה, וידוע הוא שהשולחן ערוך מיוסד כולו על פי סברת הרמב"ם דמריה דארץ המערב היה, ובספר הזה סתם הכול על פי סברת הרמב"ם.²⁶ דברי הרמב"ם בעניין זה ברור מיללו:

היו שנים או יותר אינן מתחילין לברך עד שיקרא להם **שליח ציבור** ואומר להם 'כהנים'.
(הלכות תפילה ונשיאת כפיים י"ד, ח)

ברם, בשו"ע מתגלה תופעה חריגה:

עומדים בדוכן פניהם כלפי ההיכל ואחוריהם כלפי העם, ואצבעותיהם כפופים לתוך כפיהם, עד שש"צ מסיים מודים, ואז אם הם שנים קורא להם **(הש"צ)**: כהנים.
(שו"ע או"ח קכ"ח, י)

המילה "הש"צ" נמצאת בסוגריים. מדוע? פסקו של מרן לעניין שליח ציבור הקורא להם 'כוהנים' – הלכה ברורה או מסופקת?

תשובה על שאלה זו העלה במאה השמונה עשרה ר' דוד מזרחי, בעל שתילי זיתים:

בכל ספרי הש"ע בעגולה, ובספר ישן שנדפס בזמן רבינו ל"ג לה. נראה שחשש לסברת ר"ת שאוסר. ואע"פ שכתב שהרמב"ם מתיר ושכן נהגו... הניח הדבר באין ולא. ואני נהגתי בשב ואל תעשה מטעם זה שאין קריאה מעכבא... ועוד שאפשר ע"י אחד מהקהל.
(שתילי זיתים, ירושלים, תשכ"ו, אות כד)

תחילה הוא מגלה לנו כי בכל ספרי השו"ע מלת "הש"צ" מופיעה בסוגריים, מלבד ספר ישן שנדפס בזמן מרן שבו מילה זו כלל לא מופיעה. לדעתו, המחבר הקיף את המילה בסוגריים מפני שחשש לשיטת ר"ת שאוסר לש"ץ לקרוא 'כוהנים', ולמעשה לא פסק בעניין באופן מוחלט.

עלינו לבדוק: האם בנוסחתו המקורית של המחבר הייתה המילה "הש"צ" מוקפת בסוגריים, כרוצה לומר שחושש לסברת ר"ת, או שכלל לא הופיעה מילה זו.

26. בנוגע לקו ששם לו ר' יוסף קארו (בהקדמתו לבית יוסף לאו"ח) כי ההכרעה תהיה על פי שלושת עמודי ההוראה, הר"ף, הרמב"ם והרא"ש, ובמקום ששניים מהם מסכימים לדעה אחת יפסוק הלכה כמותם, כל זה – טוען י"ז כהנא (מחקרים בספרות התשובות, ירושלים, תשל"ג, עמ' 69) – כוחו יפה רק ביחס להכרעותיו בספרו בית יוסף, אך לא ב"ספר הקצור" שלו, בשולחן ערוך. כך גם חוות דעת הפוסקים: ראה דברי בעל תוס' יום טוב, דברי חמודות חולין פ"ח, עמ' קצד, ס"ק קפה. וכן: ר' חיים בנבשת (במאה השש עשרה), שיירי כנסת הגדולה, או"ח תצ"ה, ה.

לחילוקי ההלכות והמנהגים בסדר אמירתה של ברכת כוהנים

ואכן, בכל הדפוסים הראשונים של השו"ע, אלה שבאו ללא הגהות הרמ"א: ונציה שכ"ה (דפוס ראשון), ונציה שכ"ז מהדורת גריפו, ונציה שכ"ז מהדורת קבאלי, סלוניקי שכ"ח, ונציה של"ד,²⁷ ונציה שנ"ח²⁸ – בכולם נוסחת השו"ע היא:

עומדים בדוכן פניהם כלפי ההיכל ואחוריהם כלפי העם, ואצבעותיהם כפופים לתוך כפיהם, עד שש"צ מסיים מודים ואז אם הם שנים קורא להם 'כהנים'.

בכל המהדורות הללו של השו"ע המילה "הש"צ" איננה מופיעה כלל, לא בסוגריים ולא בלעדיהם. ברור שדעת מרן היא שהש"ץ קורא 'כהנים', שהרי סיים לפני כן "עד שש"צ מסיים מודים ואז אם הם שנים קורא להם 'כהנים'". כלומר אותו ש"ץ שהזכיר שזה עתה סיים מודים, הוא קורא 'כהנים'. המחבר הולך גם כאן אחר שיטת הרמב"ם.²⁹

לעומת זאת בדפוסים שבאו עם הגהות הרמ"א: קראקא ש"ל³⁰ (דפוס ראשון של השו"ע עם הגהות הרמ"א), קראקא של"ח-ש"מ, ונציה שנ"ג,³¹ קראקא שנ"ד, קראקא שס"ז, קראקא שע"ו-שע"ט, הנוסח הוא: "... קורא להם (הש"ץ) 'כהנים'".

כנראה שהמילה "הש"ץ" היא חלק מדברי הרמ"א, כתובה בסוגריים באותיות כתב רש"י.³²

אולם בדפוס האנווא שפ"ז חל שינוי שגרם לשיבושים בדפוסים שלאחריו. הנוסח שם הוא: "קורא להם השליח צבור 'כהנים'". המלים "השליח צבור" הן באותיות מרובעות כחלק מדברי המחבר וללא סוגריים.

המסקנה העולה מבדיקת דפוסים אלה היא, שבמהדורת האנווא שפ"ז החלה הבעיה. במהדורה זו במקומות מספר, ובכללם עניין זה שלפנינו, נכתבו דברי הרמ"א כחלק מדברי המחבר,³³ וללא סוגריים.

27. בבית הספרים הלאומי בירושלים במיקרופילם Fi9931.

28. מהדורה בתוספת דברי ביאור.

29. ולפלא על רבי אליהו סלימאן מני (נולד בשנת תקע"ח בבגדד ובשנת תרכ"ה רבה של חברון) שכתב: "... כשיש שני כהנים קורא 'כהנים' האיש הסמוך לש"ץ ולא הש"ץ" (י' הלל, מנהגי ק"ק 'בית יעקב' בחברון, ירושלים, תשנ"א, עמ' ו, סעיף טו). מה ראה על ככה לשנות מדעתו של המחבר בשו"ע.

30. בבית הספרים הלאומי בירושלים במיקרופילם Fi2771.

31. מהדורה הנקראת "לפני זקנים ולפני נערים".

32. נזהרנו בלשונונו וכתבנו שכנראה הוסיף זאת הרמ"א, כי ישנן תוספות בדפוס קראקא בסוגריים שאינן מאת הרמ"א.

במהדורות מאוחרות יותר חלו שיבושים חלקיים. כמו ונציה שצ"ב,³⁴ אותיות המילה "הש"צ" הן כגודל האותיות של דברי המחבר, בכתב רש"י הגדול יותר מכתב רש"י שבדברי הרמ"א.

ובמהדורות: אמשטרדם ת"ב, קראקא תכ"א, אמשטרדם תנ"ז, המילה "הש"צ" בסוגריים באותיות מרובעות כחלק מדברי המחבר.

ניתן להסיק שאת המילה הוסיף כנראה הרמ"א, כפי שאכן מופיע בדפוסים הראשונים עם הגהות הרמ"א, כנראה כדי להדגיש שהמחבר מתכוון לשליח ציבור ולא לחזן הכנסת, והוא בא להוציא מדעתו של ר"ת. כך היא דרכו של הרמ"א להגיה ולתקן את הלשונות בשו"ע גם כשאין דעתו לחלוק.³⁵ למרות שכאן הוספה זו נראית

33. נביא שתי דוגמאות בלבד:

א. בשולחן ערוך אר"ח ל"ב, ו:

אין צריך לשרטט כי אם שטה עליונה, ואם אינו יודע ליישר השטה בלא שרטוט, ישרטט כל השורות. ולא ישרטט בעופרת, מפני שהמקום השרטוט נשאר צבוע. הגה: ו"א שצריך לשרטט תמיד למעלה ולמטה ומן הצדדים, אעפ"י שיועד לכתוב בלא שרטוט, וכן נוהגין. בדפוס ונציה שכ"ה – ההלכה פותחת במילים: "אין לשרטט"; בדפוס קראקא ש"ל – ההלכה פותחת במילים: "אין (צריך) לשרטט". [המילה "צריך" היא דברי הרמ"א]. בדפוס האנווא שפ"ז – המילה "צריך" באה כחלק מדברי המחבר ובכתב מרובע, כפי שמופיע בדפוסים שלנו.

ב. בשולחן ערוך אר"ח ש"ו, א:

"ממצוא חפצך" (ישעיהו נ"ח, יג): חפצך אסורים, אפילו בדבר שאינו עושה שום מלאכה, כגון: שמעיין נכסיו לראות מה צריך למחור, או לילך לפתח המדינה כדי שימהר לצאת בלילה למרחץ; וכן אין מחשיכים על התחום לשכור פועלים. הגה: וה"ה דאסור לטייל למצוא סוס או ספינה או קרון לצאת בו (מרדכי ס"פ מי שהחשיך). אבל מחשיך על התחום להביא בהמתו. ו"א שאם אין הבהמה יכולה לילך ברגלים, כגון שהוא טלה קטן, אינו רשאי להחשיך דאינו רשאי להביא דאסור לטלטל בע"ח שהם מוקצים. בדפוס ונציה שכ"ה – המילים המודגשות אינן מופיעות; בדפוס קראקא ש"ל – המילים המודגשות מופיעות בסוגריים והן דברי הרמ"א; בדפוס האנווא שפ"ז – המילים המודגשות הן חלק מדברי המחבר כפי שנמצא בדפוסים שלנו.

34. מהדורה הנקראת "לפני זקנים ולפני נערים".

35. כך למשל בדפוסים שלנו, בשולחן ערוך אר"ח ד', ה: "לא יגע בגיגית שכר, שמשמוש היד מפסיד השכר". בדפוס ונציה שכ"ה לא הופיעה המילה המודגשת, והיא מופיעה בדפוס קראקא ש"ל בסוגריים בכתב רש"י כחלק מדברי הרמ"א. מילה זו נצרכת להבנת דברי המחבר. וכן בשולחן ערוך אר"ח קמ"ו, ב:

כיון שהתחיל הקורא לקרות בס"ת, אסור לספר אפילו בד"ת, אפי' בין גברא לגברא,

לחילוקי ההלכות והמנהגים בסדר אמירתה של ברכת כוהנים

כמיותרת כי המחבר לא מבדיל בהלכותיו בין הביטוי 'חזן' לבין הביטוי 'שליח ציבור',³⁶ ושניהם משמשים בו בערבוביה במשמעות אחת – העובר לפני התיבה. לפיכך, בעל שתילי זיתים לא דק בדבריו כשכתב כי השו"ע סגר את המילה "הש"צ" בסוגריים, והניח לנו הלכה שאיננה מוכרעת.

העולה מדברינו הוא, שהשו"ע והרמ"א הסכימו כי שליח הציבור הוא המזמין את הכוהנים. מאידך, פסקו המרדכי,³⁷ הרא"ש³⁸ ואחריהם הגר"א³⁹ שאחד מן הקהל קורא לכוהנים להתחיל בברכתם ולא שליח הציבור, משום שחששו לדעת ר"ת שקריאה זו היא הפסק בתפילה. כך מנהג יהדות אשכנז (פרושים) בארץ ישראל.⁴⁰

ג. למקורה של ההקראה לכוהנים

מלבד הקריאה 'כוהנים' המשמשת כהזמנתם לברך את העם, אנו מקריאים להם את הברכה מילה במילה. אפשר שהמקור הראשון להקראה זו הוא בספרי זוטא:⁴¹

"אמור להם" – יכול יהוא מברכין אותן עד שלא יהיה החזן אומר? ת"ל "אמור להם" – החזן אומר תחלה והן מברכין אחר כן.

פירוש, כל תיבה ותיבה בברכת כוהנים החזן אומר תחילה ואחריו הכוהנים.⁴² אך אפשר שאין זה הפירוש, אלא שאין הכוהנים מברכים את העם עד שיאמר להם החזן

ואפילו אם השלים הוא הפרשה; ויש מתירים לגרוס (פי' ללמוד) בלחש, ו"א שאם יש י'

דצייתי (פי' המשימין לבם) לס"ת, מותר לספר (בד"ת).

המילה המודגשת באה לומר שאפשר לספר רק בדברי תורה.

36. שהרי כתב בשולחן ערוך או"ח קכ"ח, ד: "כשהכהנים אינם רוצים לעלות לדוכן, אינם צריכים לשהות חוץ מבהכ"נ אלא בשעה שקורא החזן: 'כהנים'". ובסעיף י משמע מדברי המחבר שהש"ץ הוא שקורא 'כוהנים': "עומדים בדוכן פניהם כלפי ההיכל ואחוריהם כלפי העם, ואצבעותיהם כפופים לתוך כפיהם, עד שש"צ מסיים מודים ואז אם הם שנים קורא להם 'כהנים'". ובסעיף כ השתמש בשני הביטויים גם יחד.

37. למגילה סי' תתיז.

38. ברכות ה', יז; מגילה ג', כא.

39. מעשה רב, וילנא, תרנ"ז, סי' קסח, ובביאור הגר"א לאו"ח סי' קכ"ח ס"ק כ.

40. א' וסרטיל, ילקוט מנהגים, תש"מ, עמ' 47.

41. מהדורת הורוויץ, ירושלים, תשכ"ו, פיסקא ו. כמו כן במדרש הגדול לר' דוד העדני, מהדורת רבינוביץ, ירושלים, תשכ"ז, עמ' צג.

42. כך סבור מרגליות בספר החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, עמ' 145 הערה 1.

תחילה: 'אמורו' או 'כונהנים'. לפי זה אין כאן בספרי מקור להקראת הכוהנים את הברכה עצמה, אלא לקריאה 'כונהנים' המשמשת כהזמנה בלבד.

במדרש חסרות ויתרות,⁴³ מצינו דברים אודות ההקראה לכוהנים:

"אמור", מלא, למה? מלמד ששליח צבור צריך לומר ברכת כהנים לכהנים על כל אמירה ואמירה.

פירוש: כל "אמר" שבתורה כתוב חסר, בלא וא"ו, זולת "אמור" זה (במדבר ו', כג) הכתוב מלא, כדי ללמדנו ששליח צבור צריך להקריא לכוהנים כל אמירה ואמירה.

יש שרצו לומר, כי כבר במשנת ברכות (ה', ד) יש מקור להקראת הכוהנים: "העובר לפני התיבה לא יענה אחר הכהנים 'אמן' מפני הטרוף". ופירשו רש"י⁴⁴ והרמב"ם⁴⁵ ששליח צבור לא יענה 'אמן' אחר כל אחד משלושת הפסוקים של ברכת כוהנים פן יתבלבל ולא ידע מהיכן להמשיך להקריאם, שהרי הוא מקרא את הכוהנים כל תיבה ותיבה של הברכה, וכך נאמר במדרש לקח טוב:⁴⁶

"אמור להם" – שיהא החזן קורא הברכה והוא עונה אחר החזן. זהו ששינונו: "העובר לפני התיבה לא יענה אחר הכהנים 'אמן' מפני הטרוף", שצריך דעת החזן שיהא מכוין להקראת הכהנים את הברכה. ואם יענה החזן 'אמן' יבוא להתייאש מן ההקראה ויטעה את הכהנים.

אך נראה לומר שפירושם אינו הכרחי, ואפשר לפרש את המשנה כך: שליח הציבור לא יענה 'אמן' אחר הכוהנים שמא תיטרף דעתו ולא יוכל לחזור ל"שים שלום".⁴⁷

43. ש' ורטהימר, בתי מדרשות, ב, ירושלים, תשכ"ח, פסקא צז, עמ' רעג. מדרש זה מובא בתוס' לברכות לד ע"א ד"ה לא. מדרש זה הוא מדרש קדמון שהיה כבר לעיני הגאונים ובמיוחד לעיני רב האי גאון.

44. ברכות לד ע"א ד"ה לא יענה וד"ה מפני הטרוף.

45. משנה עם פירוש הרמב"ם, מהדורת קאפח, ירושלים, תשכ"ד, עמ' מב. ובהלכות תפילה ונשיאת כפיים י"ד, ה.

46. לר' טוביה ב"ר אליעזר, וילנא, תר"מ, במדבר, עמ' 182 (מאה אחת עשרה-בולגריה).

47. לפירושם של רש"י והרמב"ם למשנה ישנם מספר קשיים:

א. אין בתלמוד על משנה זו (ברכות לד ע"א וע"ב) וכן במקומות אחרים רמז שיש להקריא את הכוהנים, ולכן כנראה רב עמרם לא הזכירו בסיפורו. אמנם רש"י (שם ד"ה מפני הטרוף) מציין למסכת סוטה (לט ע"ב), אבל שם לא נאמר אלא שהקורא קורא 'כוהנים' ואין הכוהנים רשאים להתחיל בברכה עד שיכלה דיבור מפי הקורא. ורש"י פירש שם: דיבור – 'כוהנים', כלומר הזמנה לברך, אך לא הקראת הברכה עצמה.

לחילוקי ההלכות והמנהגים בסדר אמירתה של ברכת כוהנים

לפי הצעתנו, אפשר שבתקופת המשנה והתלמוד לא הקריאו לכוהנים כלל את הברכה והיו אומרים אותה מעצמם,⁴⁸ ורק בתקופת הגאונים החל מנהג זה כפי שראינו למעלה במדרש חסרות ויתרות, וכפי שכתב גם רס"ג: "והחזן קורא לפניו מלה ומלה",⁴⁹ וכמו כן מצינו גם בתשובות הגאונים:⁵⁰

ש"ץ צריך להקרות לכהנים. ופעמים שיגע החזן, אומר לאחר שיודע וקורא עם הכהנים ושותק החזן ורווח ואין בכך כלום, וכך אנו עושים בישיבה.⁵¹

ב. בבבלי סוטה (שם) נאמר:

א"ר זירא א"ר חסדא: אין הקורא רשאי לקרות 'כהנים' עד שיכלה 'אמן' מפי הצבור; ואין הכהנים רשאים להתחיל בברכה עד שיכלה דיבור מפי הקורא; ואין הצבור רשאים לענות 'אמן' עד שתכלה ברכה מפי הכהנים; ואין הכהנים רשאים להתחיל בברכה אחרת – עד שיכלה 'אמן' מפי הצבור.

לו היה שליח ציבור בתקופת התלמוד מקרא לכוהנים את הברכה, היה מקום להוסיף לדברי ר' זירא שלוש הלכות נוספות: 1. אין המקרא מתחיל להקרות ברכה אחרת עד שיכלה 'אמן' מפי הציבור. 2. אין הכהנים מתחילים בברכה אחרת עד שתכלה תיבת ברכה אחרת מפי המקרא. 3. אין המקרא מתחיל תיבה אחרת עד שתכלה תיבה שלפניה מפי הכהנים.

ג. התוספות לברכות (לד ע"א ד"ה לא) מביאים שיש אומרים שאסור לשליח ציבור להקריא "יברכך" לכוהנים, לפי שהוא מפסיק את תפילתו. והתוספות למנחות (מד ע"א ד"ה כל) מביאים כן בשם ר"ת. לו משנת ברכות משמשת מקור להקראת הכהנים, היה מקום לצפות שהתוספות יסבירו כיצד ליישב דעה זו עם המשנה.

ד. מלשונם של ראשונים יוצא כי הקראת הכהנים היא מנהג בלבד, ולא כך היו מתבטאים אם הייתה זו הלכה מפורשת הנלמדת מהמשנה. כך, למשל, כתב ר' אברהם בן יצחק מנרבונה: "ולא כהנים לבד קורא אלא **נהגו** שמקרא לפנייהם מלה במלה כל ברכות כהנים". (האשכול, א, מהדורת אויערבך, האלברשטאדט, תרכ"ח, עמ' 31). וכן כתב ר' אברהם בן נתן הירחי: "ובין כהן אחד או שנים החזן מקרהו שלא יטעה, וכן **מנהג פשוט** בכל ישראל להקרותן דבר דבר והן עונין אחרי" (המנהיג, א, ירושלים, תשל"ח, עמ' קח).

48. אפשרות זו כבר העלה הבית יוסף א"ח קכ"ח:

ועוד יש לומר שמה שכתב "אין הכהנים מתחילין בברכה אחרת כגון 'אר' 'שא", היינו לפי מאי דמשמע מפשטא דגמרא, **שלא היו מקרין את הכהנים**, מדלא הזכירו כן בשום מקום. והא דאמרינן בספרי שהחזן אומר 'אמרו' כדבסמוך, איכא למימר דהיינו לקרות להם 'כהנים' אבל לא להקרותם מלה במלה.

49. סידור, עמ' לט. לפיכך לא דק ח' אלבק (משנה, זרעים, עמ' 333), כשכתב שרס"ג לא הזכיר מנהג הקראת הכהנים מילה במילה.

50. שערי תשובה, מהדורת לייטער, תש"ו, סי' קעז.

51. על סמך תשובת גאונים זו כתב ר' ישראל משה חזן בהגהותיו (אי"י היס, ליוורנו, תרכ"ט, סח

נראה אולי לפרש שהרגל המנהג להקרות את הכוהנים, בתקופת רש"י, הוא שנתן בלבן לפרש את משנת ברכות כפי שפירש.⁵²

ע"ב):

הנה גם פה לא אחשוך פי מלתת שיר ושבח והודאה על חזק מנהגן של ישראל וקבלת אבותיהם, שהיא תורה שלימה שלנו בלי ספק. הא קמן דין זה הונהג כמעט בכל תפוצות ישראל שבימי חגים ומועדים ושמחת חתנים וכדומה שמרבים בניגונים – ואם החזן אפילו שאינו כהן אם אין קולו ערב, עומד מצידו מי שקולו ערב ומקרא לכהנים בניגון. וכן בכמה מקומות מקרא הרב שבעיר ברכת כהנים ובפרט בימים נוראים כדי להתברך גם מפיו. ומהיכן בא להם דין זה לא ידעתי.

אך לא רק בימי שמחה נהגו שאחר עומד ליד הש"ץ ומקרא לכהנים מילה במילה, אלא אף בשאר ימות החול. כך כתב ר' אברהם נסים אשכנזי, שו"ת מעשה אברהם, אזמיר, תרט"ו, אר"ח סי' כח:

אמנם ראיתי מנהג בק"ק פורטוגאל... שאף בהיות ישראל ש"ץ יעמוד ישראל אחר ברשות הש"ץ ויאמר בעדו ובמקומו ברכת כהנים, ושאלתי את פיהם: מאין זה להם? והם אמרו שכן ראו מהחזנים ישראלים והמה חכמים מחוכמים שהיו בק"ק הנזכר שכן היו עושים. ומאי שנא מיום שיש חתונה או ברית מילה.

לענ"ד, אותם מקומות שהחזן לא היה מקרא את ברכת הכוהנים אלא אחר, יש להם אילן גדול לסמוך עליו. שהרי התוס' לברכות (לד ע"א ד"ה לא) כתבו דיש אומרים שאסור לש"ץ להקריא לכהנים "יברכך" לפי שהוא מפסיק את תפילתו. כך כתב גם רבנו חיים הכהן, מחכמי צרפת בעלי התוספות ותלמיד ר"ת שעמו נשא ונתן בהלכה:

אין העובר לפני התיבה רשאי לקרות לכהנים "יברכך", אלא אם כן יודע בו שיודע לחזור לתפלה שלא תטרף דעתו עליו, וכן היה מנהג של מורי הרמ"ר (הוא רבנו תם. ח"ט) שהוא היה מקרא לכהנים ולא הניח השליח צבור לקרות. אבל מנהג רבינו פרץ אינו כן אלא הש"ץ מקרא. (שיטה מקובצת מנחות מד ע"א סי' ה)

52. כך העלה ר' אברהם בן אביגדור מפראג בפירושו לטור אר"ח קכ"ח, פראג, שנת ש'. כך גם ניתן ליישב את דבריו של רש"י למשנת ברכות, שם, האומרת: "העובר לפני התבה לא יענה אחר הכהנים 'אמן', מפני הטרוף. ואם אין שם כהן אלא הוא – לא ישא את כפילו". וכתב רש"י: "אם אין שם כהן אלא הוא – החזן." כיצד רש"י כותב שהעובר לפני התיבה הוא החזן, שהרי בכל המקומות במשנה ובתלמוד בהם מופיע הביטוי חזן או חזן הכנסת פירש רש"י שהוא השמש המתעסק וטורח בצורכי בית הכנסת (רש"י ברכות לד ע"א ד"ה אם אין; שם נג ע"א ד"ה הא והא; שבת יא ע"א ד"ה החזן; שם לה ע"ב ד"ה חזן הכנסת; עירובין נה ע"ב ד"ה ובית הכנסת; יומא סח ע"ב ד"ה חזן הכנסת; סוכה נא ע"ב ד"ה חזן הכנסת; סוטה מ ע"ב ד"ה חזן הכנסת; שם ד"ה שמע מינה; ריב"ן מכות כב ע"ב ד"ה חזן).

לכן נראה לי שבכל מקום שאכן כתוב 'חזן' רש"י פירש שהוא שמש הקהל ובין תפקידיו היה להכניס ולהוציא, להפשיט את התיבה ולהכין הכול (ראה דבריו סוטה מ ע"ב, שם). אך במקום שהוא איננו בא לפרש את הביטוי 'חזן' אלא לפרש את הביטוי 'העובר לפני התיבה', הוא

ד. הקראת המילה "יברכך"

רס"ג בסידורו כתב: "והחזן קורא לפניו מלה ומלה מלבד 'יברכך'".⁵³ רישומי השפעתו של רס"ג ניכרים מאוד בסידור רבנו שלמה ברבי נתן,⁵⁴ שחי סמוך לתקופת הגאונים. הוא היה אחד מגדולי הפוסקים בדור שלפני הרמב"ם ושלאחרי הר"ף. לדעתו, הכוהנים מתחילים הברכה מעצמם, כי החזן מקריא להם תיבה תיבה חוץ מן התיבה הראשונה.⁵⁵

דבריו של רס"ג שימשו גם יסוד לרמב"ם בפירושו למשנה:⁵⁶

הסדר בברכת כהנים שיעמדו אצל ההיכל בבתי כנסיות, ומחזירין פניהם כנגד העם ואחוריהם להיכל... ומקרא אותם שלש ברכות מלה במלה כסדר הזה. **אומרים הכהנים "יברכך"** ומתכוונים כנגד הצבור. **ואח"כ אומר להם שליח צבור "ה"'**, ועונים הכהנים **"ה"'**.

גם בהלכותיו כתב הרמב"ם שאין להקריא את מלת "יברכך":

ומתחילין "יברכך", ושליח ציבור מקרא אותם מלה מלה והם עונין, שנאמר: "אמור להם". (הלכות תפילה ונשיאת כפיים י"ד, ג)

וכן בהלכה ח:

אם היה הכהן המברך אחד – מתחיל לברך מעצמו, ושליח ציבור מקרא אותו מלה מלה כמו שאמרנו. היו שנים או יותר – אינן מתחילין לברך עד שיקרא להם שליח ציבור, **ואומר להם 'כהנים' הם עונין ואומרים "יברכך"**, והוא מקרא אותן מלה מלה על הסדר שאמרנו.⁵⁷

מפרש זאת לפי מה שהיה רגיל בתקופתו. וכבר כתב קאהוט (ערוך השלם, ערך חזן, עמ' 368-365) שמזמן הגאונים והלאה יכונה שליח ציבור העובר לפני התיבה גם בשם חזן. כדוגמה נביא את דברי פרקי דרבי אליעזר (מהדורת רח"מ הורוביץ, ירושלים, תשל"ב, עמ' 50) שנכתב בימי הגאונים במאה השמינית: "מה דרכו של חזן? עומד ומברך לכלה בתוך חופתה". וכן תוס' (סוכה נב ע"א ד"ה וכיון): "ורב כהן צדק גאון אמר: חייב צבור לשתוק ולשמוע כל ברכה וברכה מפי החזן".

53. שם, עמ' לט.

54. מהדורת שמואל חגי, ירושלים, תשנ"ה.

55. שם, עמ' יט-כ.

56. ברכות ה', ד, מהדורת י' קאפח, ירושלים, תשכ"ד, עמ' מב.

57. גם הבית יוסף (או"ח קכ"ח) הבין בדברי הרמב"ם שאין להקריא תיבת "יברכך", אך ניסה לדחוק ולפרש את הרמב"ם שמקריאים לכוהנים גם את מלת "יברכך" משתי סיבות: א. כדי

גם ר' אברהם, בנו של הרמב"ם, סבור כך:

אולם אם הם שני כהנים ויותר אל יברכו עד אשר יקרא להם שליח צבור ויאמר 'כהנים', ואחר כך הם אומרים "יברכך"... אחר כך יקרא שליח צבור את שאר הברכות מלה מלה, והכהן או הכהנים יברכו על פי הקראתו.⁵⁸

שני טעמים לכך שלא מקריאים תיבת "יברכך":

א. הב"י (סי' קכ"ח) כתב שכיוון שאין מקריאים לכהנים אלא כדי שלא יטעו, לכן בתיבה ראשונה שאין מקום לטעות למה יקרו אותה. וכך על פי עדותו המנהג בכל מלכות א"י ומצרים.

ב. ר' דוד עראמה (במאה השש עשרה) בפירושו על הרמב"ם, כתב שמנהג יפה הוא בארץ הצבי שלא להקריא מלת "יברכך" כדי שלא להפסיק בין הברכה למילה הראשונה.⁵⁹

אולם, ראשונים אחרים⁶⁰ כתבו דיש להקריא אף תיבת "יברכך".

להתאימו לשאר הפוסקים. ב. כי כך כתב הרמב"ם בפירוש המשנה לברכות ה', ד. וז"ל הב"י: והיה נכון לפרש כן כדי להסכים דעתו עם דעת הפוסקים וגם כי הוא עצמו כתב כן בפירוש המשנה פרק אין עומדין בנוסחא דידן. מכל מקום בכל מלכות ארץ ישראל ובמצרים נוהגים שהכהנים מתחילין מעצמם לומר "יברכך" בלא שום הקראה, ומתיבה שניה ואילך מקרא אותם החזן מלה במלה, ואומרים שהם נוהגים כדעת הרמב"ם. נראה שהם מפרשים אותו כפשוטו ואומרים שכך הם דבריו בפירוש המשנה בנוסחת הערב (כלומר בפירוש המשנה בלשון ערבי. ח"ט) שהיא אמיתית.

לב"י הייתה הנוסחה של הרמב"ם בפירוש המשנה לברכות של מהדורה קמא שמקריאים להם גם מילת "יברכך" וזהו גם הנוסח במהדורת הדפוס: "אומר שליח ציבור 'יברכך' ויענו הכהנים 'יברכך'". ואולם במהדורה שלישית תוקן ואין מקריאים מילת "יברכך", והיא תואמת לנוסחה שנכתבה בלשון ערבי, וכך הנוסח במהדורות קאפח, ירושלים, תשכ"ד.

58. המספיק לעובדי ה', עמ' 216.

59. פירוש על הרמב"ם ז"ל, ר' דוד עראמה, אמשטרדם, תס"ו, פרק י"ד מהלכות תפילה.

60. תוס' לברכות לד ע"א ד"ה לא. כך משמע גם מספר האשכול, א, מהדורת אויערבך, הל' ברכת כוהנים עמ' 31 שכתב: "אלא נהגו שמקרא לפנייהם מלה במלה כל ברכות כהנים". וכן מאירי, בית הבחירה על מסכת סוטה, מהדורת ליס, עמ' צב; ספר הנייר, שם, עמ' קעה; ר' דוד אבודרהם, אבודרהם השלם, ירושלים, תשכ"ג, עמ' קטז; הר"ן למגילה (טו ע"ב בדפי הרי"ף); טור א"ח קכ"ח.

לחילוקי ההלכות והמנהגים בסדר אמירתה של ברכת כוהנים

מחלוקת זו בין הראשונים באה לידי ביטוי במחלוקת בין השו"ע לרמ"א. המחבר פסק: "מתחילין הכהנים לומר: 'יברכך', והרמ"א הגיה: "וי"א שגם מלת 'יברכך' יקרא אותו ש"צ תחלה".

לפי זה מנהג הספרדים, הבנוי על אדני פסיקת המחבר בשו"ע, צריך להיות שהחזן יתחיל להקריא רק מתיבה שנייה ואילך, וכך אכן נוהגים בחלק מן הקהילות.⁶¹ אולם כאן אנו מוצאים את השפעתה הגדולה של הקבלה על המנהג⁶² עד שגרמה לשינוי המנהג בחלק מן המקומות. אחד ממחולליו של שינוי זה הוא ר' יוסף חיים:⁶³

שאלה: בש"ע כתב מרן ז"ל: "מתחילין הכהנים לומר 'יברכך'", ומור"ם כתב: "וי"א שגם 'יברכך' יקרא הש"ץ תחלה", ושמענו שבמח"ק היה המנהג כמ"ש מרן, ושניתם המנהג ועשיתם כמ"ש מור"ם, יורינו למה, ומה טעם יש בזה, ובעירינו ג"כ המנהג כמ"ש מרן ז"ל אם נוכל לשנותו...

השואל שאל מתוך ידיעה כי המנהג במקומו של ר' יוסף חיים (בגדד) היה כמו שכתב מרן בשו"ע, שאין להקריא תיבת "יברכך", והם שינו המנהג להקריא תיבה זו כפי שכתב הרמ"א. הוא שאל שתי שאלות:

61. כך, למשל, המנהג בחלב היום. ראה: א' עדס, דרך אר"ץ, ירושלים, תש"ן, עמ' יח. וכן כתב שם טוב גאגין (כתר שם טוב, א, קייאן, תרצ"ד, עמ' רכט) שאם יש לפחות שני כוהנים העולים לישא כפיהם, הש"ץ מקרא להם רק מתיבה שנייה ואילך. כך המנהג גם בג'רבה (ברית כהונה, א, שם, עמ' קי סעיף יב). כנראה שהטעם למנהג זה הוא, לפי ששני כוהנים לא מצוי הדבר שיטעו בתיבה הראשונה, מה שאין כן בכהן אחד.

יש להוסיף כי לגבי המנהג בחלב הדברים אינם ברורים לחלוטין. כי הנה א' עדס כתב (דרך אר"ץ, שם) שאין מקריאים להם תיבה ראשונה ואין חילוק אם היה כהן אחד או שניים, ואילו Y. Askof, The Laws and Customs in "Hem'at At Hahemda" by Rabbi Seth Bar Yefet Harofe, dissertation, New York University, 1990, p. 83 מביא כי גם בחלב אין מקריאים תיבה ראשונה רק אם יש שני כוהנים לפחות, אך בכהן אחד מקריאים. כנראה שכל אחד שמע עדויות אחרות.

ואמנם ר' חיים בנבשת, מגדולי חכמי טורקיה במאה השבע עשרה, כתב בספרו כנסת הגדולה: ובקושטא יש קהלות נוהגות שלא להקרות לכהן מלת "יברכך", וכן הוא מנהג תיר"א, ולא שאני להו בין כשהכהנים הם רבים לכשהוא יחיד. ויש קהלות נוהגות להקרות מלת "יברכך" בין ליחיד בין לרבים. (סי' קכ"ח עמ' סג)

62. מאמר מקיף על השפעת הקבלה על המנהג בכלל כתב: מ' חלמיש, "מקומה של הקבלה במנהג", בתוך: ד' שפרבר, מנהגי ישראל, חלק ג, ירושלים, תשנ"ד, עמ' קעג-רכה.

63. שו"ת רב פעלים חלק ג, אר"ח סי' ה. והניף ידו שנית בספרו בן איש חי, פרשת תצוה (שנה ראשונה), אות א.

א. מדוע שינו המנהג לפסוק כרמ"א, ומה טעם יש בזה?

ב. האם אפשר גם בעירו לשנות המנהג?

ותשובתו של ר' יוסף חיים:

ע"פ הסוד צריך שכל תיבות של ברכת כהנים יקבלו אותם הכהנים מן הש"ץ, והכהנים יתנו אותם לישראל. **ורמז של הסוד** זה כתוב בדברי רבינו בחיי ז"ל פרשת נשא ע"ש, ומשם תבין שאין הטעם בקריאת הש"ץ כמ"ש הפשטנים שהוא מפני הטעות, ולהכי ס"ל תיבת "יברכך" לא יאמר החזן, מפני שהיא ראשונה וליכא חשש טעות, אלא הטעם האמתי הוא שצריך שהכהנים יקבלו כל ט"ו תיבות כולם מן החזן ואז יברכו את ישראל בהם כידוע **ליודעי חן** כנגד מי הוא החזן וכנגד מי הכהנים. ולכן אין הפרש בזה בין "יברכך" לשאר תיבות. ועל כן **במדרש בית אל יכב"ץ בירושלם** תוב"ב נוהגים שהחזן מקרא לכהנים גם תיבת "יברכך" מפני שכך צריך **ע"פ הסוד**. וכ"כ הרב המגיה בספר חסד לאלפים, והוסיף שם בשבח המנהג שנוהגים לקרות החזן תיבת "יברכך" משום דמ"ד לא יקרא החזן אינו לעכב אלא כונתו לומר דאינו צריך, כיון דליכא חשש טעות בתיבה ראשונה, ולמ"ד דיקרא החזן סובר דצריך ואיכא קפידה בדבר ע"ש. וטעם זה הוא יציב ונכון כי כן מפורש בב"י שדעת רבינו הטור והר"ן ז"ל שצריך החזן לקרות גם מלת "יברכך", ורק מדברי הרמב"ם נראה שאין צריך ע"ש. והנה עינא דשפיר חזי יראה דאפשר להשוות דעתו של הרמב"ם עם דעת י"א שצריך לקרות החזן, ובפרט כי כן כתב בפירוש המשנה, אך מאחר שראה מרן ז"ל שבמלכות א"י ומצרים נוהגים שאין החזן אומר "יברכך" באומרים שהם נוהגים כהרמב"ם דנראה שהם מפרשים דברי הרמב"ם כפשוטן, לכן סתם בש"ע כמנהגם.

והנה אמת הדבר דפה עירינו בג'דאד היו נוהגין מקדמת דנא כמ"ש מרן ז"ל, דאין החזן מקרא תיבת "יברכך", ואנא עבדא דרשתי לקהל הי"ו בדרוש שבת שובה לשנות המנהג, והיה החזן מקרא גם תיבת "יברכך" כי כן ראוי להיות **ע"פ הסוד**, והכי נהוג **המקובלים** ז"ל ועוד סברת י"א שהביא מור"ם הוא לעיכובה שצריך לומר "יברכך" ג"כ אבל סברה שהביא מרן ז"ל אינה לעיכובה, וגם חשש הפסק אצל החזן ליכא כנודע, ותועלת גדולה עשיתי בזה המנהג, כי מקודם היו הכהנים סומכין תיבת "באהבה" עם "יברכך" בנשימה אחת ולא היו הצבור עונין 'אמן' אחר "באהבה" מחמת המהירות של הכהנים שסומכין "באהבה" עם "יברכך", ועתה, תהלות לא-ל, עונין 'אמן' בשופי. הנה כי כן גם במקומכם תהיו נוהגים בכך להקרות החזן גם תיבת "יברכך".⁶⁴

64. וראה עוד: ר' חיים פאלאגי, שו"ת לב חיים חלק ג, אזמיר, תר"ן, עמ' צב, שהעלה כדברי ר' יוסף חיים.

לחילוקי ההלכות והמנהגים בסדר אמירתה של ברכת כוהנים

ר' יוסף חיים מעיד כי מנהג עירו, בגדד, היה שאין החזן מקרא תיבת "יברכך", והוא דרש מהציבור לשנות המנהג ולהקריא אף תיבה זו מהטעמים הבאים:

א. כן ראוי להיות על פי הסוד וכך נוהגים המקובלים. טעם הדבר הוא כפי שביאר רבנו בחיי (במדבר ו', כג) על דרך הסוד:

ומה שהיה ש"ץ מקרא השלשה פסוקים לכהן הנושא כפיו מלה במלה תוכל להבין מעלתו וכחו כי כן דוגמתו של כהן למעלה שהוא מתברך ומקבל הברכה מעצם הרחמים העליונים ומברך לכנסת ישראל. וזהו סוד מה שדרשו רז"ל: "כל כהן המברך מתברך שנאמר: 'ואברכה מברכך' (בראשית י"ב, ג) ואם כן הכל דוגמא. **וכן הברכה משתלשלת משליח צבור המתעטף בטלית לבנה לכהן ומהכהן לישראל.**

הסבר לרבנו בחיי נמצא בדברי בעל כלי יקר (שם):

מכאן למדו רז"ל שהחזן מקריא לכהנים מלה במלה נוסח הברכות. וטעמו של דבר שהחזן הוא הסרסור המושך שפע צינור ממקור הברכות תחילה ומוריק אותם על ראש כהנים יחולו, כי הוא אומר תחילה אל הכהן יברכך ה', כדי לעשות את הכהן תחילה כלי גדוש ומלא ברכת ה', ואח"כ כשהכהן אומר לישראל יברכך ה' הוא מוריק מן כלי מלא על כלי ריקן. אבל אם לא היה הכהן מתברך בתחלה היה מוריק מכלי ריקן אל כלי ריקן.

ב. סברת הרמ"א להקריא תיבה זו היא לעיכובא, ואילו לפי מרן השו"ע אין צריך להקריא תיבה זו אך אם יקריא שפיר דמי.

ג. אם לא מקריאים תיבת "יברכך" לכוהנים, אזי הם סומכים תיבת "באהבה" עם "יברכך" בנשימה אחת ולא היו הציבור עונים 'אמן' אחר "באהבה" מחמת המהירות של הכוהנים.

על פי הטעמים הללו מורה לו ר' יוסף חיים לשואל, שאפשר ואף רצוי לשנות המנהג במקומו, ולהקריא תיבת "יברכך".

ה. סיכום

מדינונו עולות המסקנות הבאות:

1. בסדר אמירתה של ברכת כוהנים חלו כמה שלבים עד לגיבוש הסופי. הכוהנים לא החלו לברך את העם אלא אם הוזמנו בקריאת 'כוהנים'. הלכה זו הייתה מוסכמת על כולם ונהגה תמיד, אך זהותו של המזמין הייתה ונשארה שנויה במחלוקת. מחלוקת זו נבעה מהתפיסות השונות את ההזמנה – אם יש לראותה כחלק מן

התפילה, ואז הש"ץ יכול לקוראם, או שמא היא הפסקה לש"ץ החוזר את תפילתו ואחד מן הציבור יזמינם.

2. הקראת הכוהנים מילה במילה, אפשר שלא נהגה בתקופת המשנה והתלמוד. הכוהנים אמרו מעצמם את הברכה, והעם היה עונה 'אמן' אחר כל ברכה. רק בתקופת הגאונים החל כנראה המנהג להקריאם. לפיכך אין תימה שבהקראת התיבה הראשונה היו חילוקים בין הראשונים, שהובילו בהכרח למנהגים שונים בעדות השונות. יש שהקריאו להם אף את תיבת "יברכך" ויש שהכוהנים אמרו תיבה זו מעצמם, והקריאו להם רק מתיבה שנייה ואילך. כאן נוכחנו לראות את עצמתה והשפעתה של הקבלה, עד שבמקומות מסוימים שבהם נהגו במשך דורות להקריא מתיבה שנייה ואילך, שינו המנהג והחלו להקריא אף את התיבה הראשונה.